

Mezi solidaritou, obchodem a politikou

Vojenský výcvik Afričanů v Československu v šedesátých letech¹

MIKULÁŠ PEŠTA

Po rozpadu britské a francouzské koloniální říše v Africe na začátku šedesátých let rychle vzniklo velké množství nových států. Některé se svými mateřskými zeměmi stále udržovaly dobré vztahy a navázaly na koloniální správu, další se obrátily o pomoc s budováním státních institucí jinam, ať již z důvodů politických, či hospodářských. Nejen pro obě tehdejší supervelmoci, USA a SSSR, ale i pro další státy se tím otevřela nová pole soupeření – pomoc při budování armády patřila ke strategicky nejvýznamnějším. Nešlo přitom pouze o politický boj, o snahu získat nové státy na svou stranu a skrze vojenské poradce uplatňovat vliv, nýbrž i o důležitá hospodářská odbytiště a cenné kontrakty.

To brzy rozpoznal sovětský vůdce Nikita Chruščov a již od roku 1955 sledoval novou africkou politiku založenou na aktivním působení na nově se rodící státy. Ve šlépějích SSSR vykročily i další socialistické státy – a Československo mezi nimi patřilo k těm nejaktivnějším. Je však nutné zdůraznit, že studená válka nabývala v Africe mnoha nových podob a byla komplikovanější než v bipolárně rozdělené Evropě. Nezdá se, že spojenci z Varšavské smlouvy stáli proti sobě a přetahovali se o zakázky na dovoz zbraní či techniky.

Tato studie se zabývá okolnostmi československého vojenského vzdělávání afrických studentů v šedesátých

letech. Stejně jako další příspěvky v tomto čísle *Paměti a dějin* se dotýká rozvíjející se oblasti historického zájmu, která zkoumá vztahy mezi socialistickými a rozvojovými zeměmi neboli mezi „druhým“ a „třetím“ světem.² Šedesátá léta znamenala v oblasti vojenského vzdělávání pro socialistické státy velkou příležitost, protože nové africké země potřebovaly vybudovat své vlastní armády, což přinášelo široké politické i obchodní možnosti. Text zároveň zkoumá vnitřní dialog orgánů socialistického Československa, které měly často velmi rozdílné názory na to, jak by měla vojensko-technická spolupráce s africkými státy vypadat. V tomto smyslu se tak snaží být příspěvkem

k proudu, který reviduje vnímání komunistické moci jako monolitu.

Další rovinou zkoumání vojenského studia v Československu je jeho sociální aspekt. Posluchači vytvářeli na vysokých školách kontaktní zóny, v nichž docházelo k vzájemnému poznávání a ovlivňování s etnicky poměrně homogenní československou společností. Tento přístup umožňuje sledovat život afrických kadetů v Československu, jejich strážně a setkávání se se socialistickým rasovým diskurzem. V tomto ohledu text navazuje na nedávné sociálněhistorické studie týkající se života studentů ze třetího světa v Československu, potažmo v celém socialistickém bloku.³

1 Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy PROGRES Qo9: Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa.

2 Z novějších publikací k tématu například MUEHLENBECK, Philip – TELEPNEVA, Natasha (eds.): *Warsaw Pact Intervention in the Third World. Aid and Influence in the Cold War*. Bloomsbury Academic, London – Washington 2018; MARK, James – KALINOVSKY, Artemy – MARUNG, Steffi (eds.): *Alternative Globalisation. Eastern Europe and the Postcolonial World*. Indiana University Press, Bloomington 2020; CALORI, Anna – HARTMETZ, Anne-Kristin – KOCSEV, Bence – MARK, James – ZOFKA, Jan (eds.): *Between East and South. Spaces of Interaction in the Globalizing Economy of the Cold War*. De Gruyter, Berlin 2019. V případech Československa tyto vody jako první systematicky prozkoumali ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2007 a TITÍŽ: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2009.

3 Např. HOLEČKOVÁ, Marta E.: *Přítel zapomenuté univerzity. Univerzita 17. listopadu (1961–1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti*. FF UK, Praha 2019; STEJSKALOVÁ, Tereza (ed.): *Filmaři všech zemí, spojte se! Zapomenutý internacionalismus, čes-*

Učebna Vojenské akademie Antonína Zápotockého v roce 1976

Foto: ČTK / František Nesvadba

Vojenský výcvik na Zahraniční fakultě

V roce 1951 vedla potřeba nového vojenského vzdělávacího zařízení k založení Vojenské technické akademie (VTA) v Brně. Ta se v rámci strukturální reorganizace v roce 1958 sloučila s pražskou vojenskou akademií a pod názvem Vojenská akademie Antonína Zápotockého (VAAZ) se stala ústřední vzdělávací a výzkumnou institucí pro kadry Čes-

koslovenské lidové armády (ČSLA) – a také pro vojenský výcvik cizinců v Československu.⁴

Ze zahraničních studentů přijížděli jako první ti ze sprátených zemí – již v roce 1955 se objevili čínští a severokorejští kadeti. Ve stejném roce byla uzavřena smlouva o dodávkách zbraní s Egyptem, na niž navázala spolupráce v oblasti vojenského vzdělávání.⁵ Sílicí vztahy s nově dekolonizovanými zeměmi a zvyšující se poptávka po přípravě

kadetů v Československu vedly v roce 1960 k založení zvláštní Zahraniční fakulty na VAAZ, specializující se na výcvik cizinců. Ten probíhal i na několika dalších institucích spravovaných ministerstvem národní obrany (MNO), jako bylo například letecké středisko Zvolen. Jen do roku 1965 vycvičilo Československo doma i v zahraničí 1921 kadetů.⁶

Výcvik cizinců v Československu byl úzce propojen s obchodem se zbraněmi a vojenskou technikou, které se společně označovaly jako „speciální materiál“. Mnoho kontraktů na dodávky zbraní zahrnovalo instruktáž ke konkrétní dodávané technice a jejich součástí byl studijní či výcvikový pobyt v Československu. VAAZ, z níž se stala jedna z významných „zón kontaktů“ se zeměmi globálního jihu, musela v některých případech zajišťovat výuku či výcvik přímo v domovině klienta – českoslovenští vojenští experti se tak stali cenným vývozním artiklem. Podíleli se například na budování guinejského a malijského letectva, vyzbrojování ugandské armády, a především na provozu Vojenské technické akademie v Káhiře, na níž pobývaly v době největší slávy československé mise až dvě stovky expertů.⁷ Po roce 1968 muselo mnoho vyučujících z VAAZ odejít kvůli nesouhlasnému stanovisku k invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa.⁸

koslovenský film a třetí svět. Tranzit, Praha 2017; HANNOVÁ, Daniela: Problémová elegánie. Arabští studenti v Praze v 50. a 60. letech 20. století. *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2014, Vol. 54, No. 2, s. 105–125; SLOBODIAN, Quinn (ed.): *Comrades of Colour East Germany in the Cold War World.* Berghahn Books, Oxford 2015; KATSAKIORIS, Constantin: The Lumumba University in Moscow. Higher Education for a Soviet–Third World Alliance, 1960–91. *Journal of Global History*, 2019, Vol. 14, No. 2, s. 281–300; HESSLER, Julia: Death of an African Student in Moscow: Race, Politics, and the Cold War. *Cahiers du Monde Russe*, 2006, Vol. 47, No. 1–2, s. 33–63.

- 4 VONDRÁŠEK, Václav – CHRÁSTIL, Sylvestr – MARKEL, Martin: *Dějiny vojenské akademie v Brně 1951–2001.* MO ČR – AVIS, Praha 2001, s. 27–82.
- 5 LARON, GUY: Cutting the Gordian Knot. The Post-WW2 Egyptian Quest for Arms and the 1955 Czechoslovak Arms Deal. *CWHIP, Working paper*, 2017, No. 55 (February 2017); ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*, s. 54–65.
- 6 *Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv* (dále jen VÚA – VHA), f. Ministerstvo národní obrany (dále jen MNO) 1966, k. 245, Zpráva náčelníka Generálního štábu ČSLA genplk. Otakara Rytíře pro ÚV KSČ o rozvojových zemích, 16. 3. 1966.
- 7 ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*, s. 75–94, 142–150, 212–224; VYHLÍDAL, Milan: *Činnost československých instruktorů v egyptských ozbrojených silách. Účast na egyptském vojenském školství v letech 1956–1977.* Carter Reproplus, Praha 2016.
- 8 VONDRÁŠEK, Václav: Vojenská akademie a počátky „normalizace“. *Sborník Vojenské akademie v Brně C-D*, 1998, č. 2, s. 27–39.

Nejvýznamnější zahraniční akcí československých vojenských expertů byla pomoc při výstavbě Vojenské technické akademie (Military Technical College) v Káhiře. Akce byla zahájena v roce 1958 a trvala až do roku 1977. Během této doby českoslovenští experti vychovali stovky arabských vojenských specialistů. Mnozí z egyptských vědeckých pracovníků v pozdějších letech (včetně velitele školy generála Muhammeda Moustafy Medhada) byli také absolventy brněnské VAAZ. Mise skončila poté, co se postupně změnila egyptská zahraniční politika a byl přehodnocen vztah k socialistickým zemím.

VYHLÍDAL, Milan: *Činnost československých instruktorů v egyptských ozbrojených silách. Účast na egyptském vojenském školství v letech 1956–1977.*

Laboratorní cvičení z technologie obrábění, Vojenská technická akademie v Káhiře, 1966

Foto: archiv Jaroslava Rajlichy

Zahraniční fakulta VAAZ se sídlem v Brně měla v šedesátých letech kapacitu asi 250 studentů – i když ta nebyla vždy zcela naplněna.⁹ V této dekádě patřili mezi největší klienty Kubánci, Afghánci nebo Syřané, z afrických arabských zemí to byly například Sjediněná arabská republika (Egypt) či Alžírsko, subsaharskou Afriku zastupovala Guinea či Uganda.

Škála kurzů, které VAAZ nabízela, byla široká – sahala od krátkých tříměsíčních instruktáží k používání konkrétní techniky až po regulérní několikaleté inženýrské nebo doktorské studium zakončené zkouškami a obhajobou kvalifikační práce. Ve Zvolenu cvičili Čechoslováci zahraniční piloty. V případě delších pobytů se zpravidla nejprve konal jazykový kurz češtiny, v níž se pak vyučovalo. Kratší výcvik probíhal většinou v angličtině nebo dalších jazycích, podle schopností přednášejících, mnohdy za pomoci tlumočníka.

Většina kurzů byla šita na míru požadavkům klientů, ať už se jednalo

o zacházení s konkrétní technikou nebo o vědecké vojensko-technické studium. Pokud nebyla součástí kontraktu i dodávka zbraní, snažili se instruktoři o maximální vstřícnost a prováděli výcvik na vybavení dostupném v klientově domovské zemi – například na starých anglických zbraních z druhé světové války nebo na zbraních konstrukčně blízkých těm, které používala portugalská armáda.¹⁰ Ambiciózní plány na uspokojení požadavků se však ukázaly být obtížně splnitelné. Africké země často na poslední chvíli měnily požadavky a Československo se s nimi obtížně vyrovnávalo. Velký zájem na počátku šedesátých let navíc vedl k přetíženosti Zahraniční fakulty a ohrožoval její standardy kvality.

Jednou z motivací v budování vztahů v oblasti vojenského vzdělávání byla nepochybně také snaha získat klientské země „pro socialismus“, jak bude pojednáno dále. Je však pozoruhodné, že „politická příprava“, tedy hodiny marxismu-leninismu a další ideologický trénink,

byla součástí výuky jen vzácně. Do kurzů založených na komerční bázi byly tyto hodiny zařazeny, pouze pokud si to klientské země samy vyžádaly. V případech, kdy byl výcvik poskytován pro bono, tedy na nekomerčním základě a pouze s politickou motivací, však ideologie součástí studijního programu byla. Například devítiměsíční kurz pro keňské kadety v roce 1963 zahrnoval 160 hodin politické přípravy, v nichž si měli osvojit základy marxismu-leninismu (hodiny nesly např. název Podstata historického materialismu, Třídy, třídní boj a stát, Úloha lidových mas a osobnosti v dějinách, Diktatura proletariátu a proletářská demokracie, Hlavní rysy socialistického výrobního způsobu) a seznámit se se soudobými politickými a teoretickými problémy (např. Neokolonialismus, Národně osvobozené hnutí národů proti kolonialismu, Geografické a politické rozdělení světa, Podstata a poslání OSN).¹¹ Generální

9 VÚA - VHA, f. MNO 1966, k. 245, Zpráva o poskytování speciální technické pomoci rozvojovým zemím, 5. 4. 1966.

10 Tamtéž, f. MNO 1963, k. 361, Zpráva o technické pomoci zemi 137, duben 1963 (blíže nedatováno); tamtéž, k. 362, Technická pomoc národně osvobozenému hnutí v Angole - MPLA. Akce 133 (Guinea) (nedatováno).

11 Tamtéž, Kurs politické přípravy v rozsahu 160 hodin za 9 měsíců (nedatováno).

štáb (GŠ) upozorňoval, že v politické výchově je třeba se co nejvíce držet témat kadetům blízkých, jakým byl zejména národněosvobozenecký boj z marxisticko-leninského hlediska.¹² Ačkoli v některých případech byly s výukou politických témat z počátku problémy, posléze byla povětšinou hodnocena jako úspěšná. V případě angolských studentů bylo konstatováno, že *dovedou např. správně ocenit úlohu SSSR a ostatních socialistických zemí v boji za osvobození národů z imperialismu, neokolonialismu USA, ačkoliv po příchodu na fakultu měli o USA a zvláště jejich pomoci, vzhledem k úloze USA v Angole, značné iluze.*¹³ Také politická příprava keňských kadetů byla shledána uspokojivou – měli se stát propagátory socialistických idejí. *V tom je nutno spatřovat nejcennější politickou devizu, která z tohoto kurzu vzešla, psalo se v hodnocení výcviku.*¹⁴ Cílem politické přípravy bylo také zpochybnit náboženské přesvědčení posluchačů. U zmíněných Angolanů bylo oceněno, že v důsledku kurzu se do značné míry vypořádali se svými náboženskými předsudky, stali se vlažnější, přestali navštěvovat kostel, otevřeně hovořili o nevědeckosti náboženství apod.¹⁵

Solidarita a byznys

V návrhu na zřízení Zahraniční fakulty VAAZ byly stanoveny následující zásady pro její činnost: *Podílet se na reprezentaci ČSR a Lidové armády doma i v zahraničí [...]. Všemi vhodnými prostředky zabezpečovat dobrou úroveň školení, vhodnou a taktími propagací vymožeností socialistického zřízení, socialistického člověka a i péčí o cizince prakticky přispívat k omezení vlivu kapitalistického světa v méně vyvinutých zemích. Úspěšným plněním*

Nástup zahraničních studentů na VAAZ

Foto: archiv Milana Vyhliďala

*úkolu a vhodnou reprezentací vytvářet podmínky k prohlubování a rozšíření obchodních styků s těmito zeměmi. Úspěšnou činností propagační a kulturní vytvářet podmínky ke správnému chápání boje za mír a protiimperialistického a protikoloniálního boje. [...] Vhodnou formou kulturního a společenského využití omezovat eventuální nezdravý vliv při náhodných setkáních s našimi občany. [...] Vychovávat všechny příslušníky fakulty stálého stavu v duchu proletářského internacionalismu, neustále zvyšovat jejich politické uvědomění a vyspělost spolu s neustálým zvyšováním jejich odborné a jazykové přípravy; vychovávat z nich vhodné propagátory socialistického zřízení...*¹⁶

Pro zakladatele fakulty bylo podle všeho velmi důležité, aby studenti vracející se do svých zemí mluvili o Československu pozitivně. Očekávalo se, že se mnozí absolventi stanou po návratu do vlastí vojenskou

nebo politickou elitou a jejich osobní vazba k ČSSR jí bude ku prospěchu. Jak uvedl ve své zprávě v roce 1970 náčelník Oddělení pro řízení výcviku Mikuláš Šinglovič: *Valutový zisk je však jen jednou stránkou poskytování technické pomoci. Druhou stránkou je její politický význam, kdy zahraniční posluchači mají příležitost osobně se přesvědčit o výhodách socialistického zřízení a dlouhodobým pobytem v ČSSR získávají osobní vztah k našemu státu a zřízení, což má i určitý význam z toho hlediska, že někteří z nich přejdou po uplynutí určité doby po návratu do vlasti na vyšší funkce.*¹⁷

Na počátku šedesátých let se začal rozvíjet směr prosazující politickou stránku výcviku Afričanů. Dne 18. dubna 1961 schválilo politbyro Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) bezplatný výcvik dvaceti osob – nejednalo se však o budování pravidel-

12 Tamtéž, Zpráva o technické pomoci zemi 137, duben 1963 (blíže nedatováno).

13 VÚA - VHA, f. MNO 1963, k. 362, Technická pomoc národně osvobozeneckému hnutí v Angole - MPLA. Akce 133 (Guinea) (nedatováno).

14 Tamtéž, k. 1963, Zhodnocení činnosti za první pololetí 1964, 9. 6. 1964.

15 Tamtéž, k. 362, Technická pomoc národně osvobozeneckému hnutí v Angole - MPLA. Akce 133 (Guinea) (nedatováno).

16 VÚA - VHA, f. MNO 1960, k. 464, VAAZ - Návrh na zřízení fakulty pro studium zahraničních expertů (nedatováno).

17 Tamtéž, f. MNO 1970, k. 254, Informační zpráva o technické pomoci rozvojovým zemím v oblasti letectva (nedatováno).

né armády, nýbrž o výcvik pro velení skupinám partyzánského a diverzního charakteru v hlubokém týlu nepříteli. Příjemcem pomoci se stalo Lidové hnutí za osvobození Angoly (Movimento Popular de Libertação de Angola – MPLA), organizace válčící guerillovým způsobem proti portugalské koloniální nadvládě.¹⁸ Z konžského Léopoldville, kde měla MPLA své centrum, nakonec z dvaceti schválených účastníků přijeli pouze tři. Kurz narážel na celou řadu organizačních potíží. Jednou z nich bylo přísné utajení, jemuž jeho účastníci podléhali. Angolané byli do Československa přivezeni pod cizími identitami jako Guinejci. Podle vedoucího 10., tzv. afrického odboru ministerstva zahraničních věcí (MZV) dr. Hrušky, který měl agendu na starosti, by jejich prozrazení [...] mohlo mít nedozírné následky, protože Portugalsko by je mohlo zneužít až na půdě OSN.¹⁹ Totožnost kadetů neměla být známa dokonce ani mezi představiteli Zahraniční fakulty VAAZ, avšak neopatrností byli studenti před svými představenými rychle dekonspirováni. Riziko prozrazení hrozilo i kvůli nesoučinnosti jednotlivých československých orgánů. Během výcviku navštívil kadety generální tajemník MPLA Viriato da Cruz, což zařídilo ministerstvo vnitra (MV) bez vědomí MNO a generálního štábu.²⁰

Výcvik Angolanů trval rok a skončil v prosinci 1962. I přes potíže ale MZV ve spolupráci s mezinárodním odborem ÚV KSČ navazovalo další kontakty a dojednávalo výcvik

pro bono. Již v březnu 1962 schválilo politbyro pomoc Keňskému africkému národnímu svazu (Kenya African National Union – KANU) ve formě vyškolení čtyř vojenských expertů a deseti studentů. Podle původních představ mělo oněch deset studentů československých vysokých škol podstoupit vojenský výcvik na VAAZ v období letních prázdnin – ministerstvo vnitra však mělo proti tomuto postupu výhrady. Jak bylo konstatováno, nebylo možné, aby stipendisté čs. vysokých škol – přijatí ministerstvem školství a kultury téměř ve všech případech prostřednictvím UNESCO – prošli na čs. území vojenským výcvikem. Šlo nejen o to, že nebylo možno zamezit prozrazení uskutečňovaného výcviku, ale i o to, že by se utajované skutečnosti mohly dostat až do mezinárodních studentských organizací, v nichž by zcela jistě byly zneužity západními a prozápadními členy k poškozování zájmů ČSSR.²¹ Spolupráce s KANU vázla (především kvůli překotným změnám v Keni a přípravám na vyhlášení nezávislosti) a příjezd posluchačů se stále odkládal. Nakonec však v červenci 1963 přiletěli první čtyři a na jaře 1964 dalších dvacet. Původní předpoklad, že by získali stejný výcvik jako příslušníci MPLA, byl po získání nezávislosti (v prosinci 1963) přehodnocen podle potřeb keňské armády. MNO souhlasilo s dalším výcvikem, protože bylo důležité, aby Keňa měla vlastní armádu.²² Jednalo se tedy opět výhradně o politickou akci hrazenou Československem – MZV záleželo na tom, aby se prosadilo levé křídlo

KANU a pokud možno získalo pozice v nové keňské armádě. Polooficiální komunikace (značně zmatená, jak konstatoval generální štáb) probíhala až do vyhlášení nezávislosti s centrem KANU v Káhiře.²³

Další politicky motivovanou akcí byla pomoc jihoafrické subverzivní organizaci Kopí národa (Umkhonto we Sizwe), působící jako ozbrojená složka Afrického národního kongresu (African National Congress – ANC). Od jara 1963 do jara 1965 prošlo výcvikem na VAAZ celkem deset Jihoařičanů, kteří do Československa přilétali z centra ANC v tanganickém (tanzanském) Dar es Salaamu. V kurzu si měli osvojit kromě dalších teoretických i praktických znalostí i způsoby sabotáže a další guerillové dovednosti, které měli být schopni použít v nepravděpodobném národněosvobozeneckém boji. Kurz měl však velmi problematický průběh. Vzhledem k ilegální povaze ANC v jeho domovině muselo být posluchačům opět vytvořeno krytí – tentokrát získali tanganické identity. To se ukázalo jako nešťastné, poněvadž posluchači přicházeli do styku s Keňany školenými na VAAZ, čímž vyšlo najevo, že neznají svahilštinu ani tanganické realie.²⁴ Dekonspirace hrozila i v případě, že z neopatrnosti mluvili před jinými lidmi afrikánsky. Aby nepřišel výcvik nazmar a posluchači nebyli zatčeni ihned po návratu do své vlasti, muselo se dbát zvýšené opatrnosti. Jihoařičané byli v Československu buď na falešný tanganický pas, nebo se mělo po

18 Československo nabízelo výcvik také pro jejich konkurenci, Národní osvobozenickou frontu Angoly (Frente Nacional de Libertação de Angola – FNLA) Holdena Roberta v krátkém období v roce 1964, kdy tato organizace flirtovala se socialistickými zeměmi. VÚA – VHA, f. MNO 1963, k. 362, Vyjádření k návrhu usnesení PÚV KSČ o technické pomoci národně-osvobozenickému hnutí Angoly, 26. 2. 1964.

19 Tamtéž, Technická pomoc národně osvobozenickému hnutí v Angole – MPLA. Akce 133 (Guinea) (nedatováno).

20 Tamtéž. Podle údajů z Archivu bezpečnostních složek byl Viriato da Cruz agentem Státní bezpečnosti (StB). Měl být získán ke spolupráci pracovníkem československé rezidentury v Konakry v letech 1960–1961 pod krycím jménem „Kříž“. Viz Archiv bezpečnostních složek, f. Hlavní správa rozvědky SNB, Agenturní svazky (I.S-4), svazek č. 38845.

21 VÚA – VHA, f. MNO 1963, k. 362, Technická pomoc straně „Africký národní svaz Keni“ – Akce 137, listopad 1963 (blíže nedatováno).

22 Tamtéž, Václav David (ministr zahraničních věcí – pozn. autora) Bohumíru Lomskému (ministr národní obrany – pozn. autora), 22. 2. 1964.

23 Tamtéž, Technická pomoc straně „Africký národní svaz Keni“ – Akce 137, listopad 1963 (blíže nedatováno).

24 Pro krytí se propříště doporučovalo použít Bečuánsko nebo Rhodesii. VÚA – VHA, f. MNO 1963, k. 361, Zpráva o kontrole kurzu 141 (nedatováno).

Vstupní lékařská prohlídka

Foto: archiv Milana Vyhliďala

dohodě předstírat, že trávili celý čas ve třetí zemi.²⁵ Československé úřady však udělaly několik chyb, kterými bezpečnost kurzu ohrozily, když dal zastupitelský úřad v Tanganice do jihoafrických pasů razítka, která pak bylo nutno složitě odstraňovat v pražském Kriminologickém ústavu, nebo když byla v důsledku nečinnosti promeškána příležitost dohodnout se na předstíraném pobytu s třetí zemí, která by přeposílala korespondenci s příbuznými v Jižní Africe.²⁶ Tyto skutečnosti (kromě dalších) vedly ke ztrátě motivace posluchačů a proje-

vům nedisciplinovanosti, jak bude ještě uvedeno.

Mezi frekventanty, kterým bylo studium dotováno, patřilo i dvacet alžírských techniků, krytých až do vyhlášení nezávislosti v červenci 1962 marockými identitami.²⁷ Stipendijní místo v oboru inženýra pro leteckou navigaci získal v listopadu 1964 vojín z Konga – Brazzaville.²⁸ Z politických důvodů mělo být vyhověno také žádosti o výcvik ghanských pilotů, ale MNO uvedlo, že si ho nemůže dovolit financovat.²⁹ Ačkoli se v první polovině šedesátých let zdálo, že se směr

pomoci pro bono bude dále rozvíjet, nakonec byl model kurzů na politické bázi z větší části opuštěn a politika solidarity se dostala do krize. Možná zčásti i kvůli rozporuplným výsledkům jihoafrického kurzu, ale hlavně kvůli odlišným představám o účelu VAAZ.

Hlavní aktéři výcviku cizinců v Československu měli na priority velmi rozdílné názory. Je symptomatické, že mezi úkoly fakulty nebyl započten ten, který mnoho zúčastněných považovalo za nejdůležitější: vydělávat peníze.³⁰ Drtivou většinu kurzů nevyjednávalo MZV. Ačkoli provoz VAAZ zajišťovalo MNO, kontrakty domlouvala Hlavní technická správa (HTS) ministerstva zahraničního obchodu (MZO), případně jí podřízený podnik zahraničního obchodu Omnipol, jež měly na celou problematiku podstatně pragmatičtější pohled.³¹ Výcvik na brněnské vojenské akademii byl především obchodní komoditou, za niž byly státy třetího světa ochotny platit v tolik žádané tvrdé měně. Dokumenty naznačují, že politické důvody i mezinárodní solidarita byly spíše podružné, hlavní roli hrála snaha udržet výuku na Zahraniční fakultě výdělečnou – většina kurzů na ní byla v šedesátých letech placených. Jak s jistotou dávkou hořkosti poznamenal vedoucí pro bono kurzu 141 pro Jihoafričany, na politických akcích bylo vidět, že jim Zahraniční fakulta nepřikládá takovou důležitost jako akcím MZO, tedy takovým, které přinášely peníze.³² Vedení fakulty do-

25 Tamtéž, Rozbor podmínek pro odsun druhé skupiny jihoafrických posluchačů z ČSSR do Daru, 20. 11. 1964.

26 Tato korespondence by pak měla sloužit jako důkaz, že posluchači pobývali v „nezávadné“ zemi. VÚA – VHA, f. MNO 1963, k. 361, Zápis o příjezdu dvou posluchačů akce 141b a Zpráva o kontrole kurzu 141 (nedatováno).

27 Tamtéž, k. 362, Souhrnná zpráva o poskytování technické pomoci hospodářsky méně vyvinutým zemím za rok 1962 (nedatováno).

28 VÚA – VHA, f. MNO 1964, k. 327, MZV pro MNO, Kongo – Brazzaville, stipendia, 9. 12. 1964.

29 Tamtéž, f. MNO 1963, k. 358, Žádost vlády republiky Ghana o výcvik pilotů pro ghanskou armádu, 22. 12. 1962.

30 K diskusím o profitabilitě VAAZ viz RICHTEROVA, Daniela – PEŠTA, Mikuláš – TELEPNEVA, Natalia: Banking on Military Assistance. Czechoslovakia's Struggle for Influence and Profit in the Third World, 1955–1968. *International History Review*, 2020 – viz <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07075332.2020.1763422> (citováno k 22. 7. 2020); RICHTEROVA, Daniela – TELEPNEVA, Natalia (eds.): The Secret Struggle for the Global South: Espionage, Military Assistance and State Security in the Cold War. *International History Review*, 2021, Vol. 43, No. 1.

31 Podniky zahraničního obchodu byly certifikovány k dovozu a vývozu zboží a operovaly pod MZO. Uvedené podniky zajišťovaly obchod se zbraněmi, vojenskou technikou a dojednávaly smlouvy v oblasti vojenského vzdělávání. Viz ZÍDEK, Petr: Vývoz zbraní z Československa do zemí třetího světa v letech 1948–1962. *Historie a vojenství*, 2002, roč. 51, č. 3, s. 523–567.

32 VÚA – VHA, f. MNO 1963, k. 362, Zhodnocení činnosti za rok 1964 v akcích 137 a 141, 10. 12. 1964.

stalo pokyn vést dotované kurzy s maximální hospodárností, z čehož plynuly rozdíly ve studijních podmínkách u různých posluchačů – frekventanti dotovaných programů měli například menší kapesné než ti v komerčních kurzech, což vedlo k jistému napětí.³³

Dalším tématem diskusí o podobě výcviku na Zahraniční fakultě se stal významný pokles zájmu o studium na této škole. Zatímco v počátcích své existence nestíhala VAAZ uspokojovat všechny potenciální zájemce, v první polovině šedesátých let se situace změnila a kapacita vzdělávacího zařízení nebyla naplňována. V roce 1966 poznamenal náčelník Generálního štábu Otakar Rytíř, že kapacita je využita pouze za poloviny.³⁴ Ministerstvo národní obrany dávalo pokles za vinu „obchodníkům“ z MZO, kteří stanovili příliš vysoké ceny a kladli důraz na zisk, čímž řadu zájemců odradili. Řešením měla být větší účast MNO na vyjednávání smluv.³⁵

Zahraniční obchod však měl jiné představy. Dokument MZO z roku 1968 navrhol, aby byl obchod se speciálním materiálem, tzn. i vojenské vzdělávání cizinců v Československu, postaven na komerční bázi, a žádal větší flexibilitu a pravomoci při uzavírání smluv. Upřednostňoval také spolupráci se zeměmi, jež byly schopny platit v hotovosti a předem, bez ohledu na jejich pozici ve studené válce. Ministr zahraničního obchodu

Václav Valeš dokonce hodlal k vyšším ziskům využít i politické reformy: *Probíhající demokratický proces v ČSSR zvýší u některých rozvojových zemí přitažlivost nákupů v ČSSR, protože bude do značné míry setřen význam dřívějších politických námitek k takovému kroku.*³⁶ Diskuse o prioritách výcviku zahraničních posluchačů a o formách organizace studia pokračovaly i v následujících letech. Ani později však politicky motivované dotované kurzy zcela nevymizely.³⁷

Afričtí kadeti v Československu

Život afrických posluchačů na Zahraniční fakultě VAAZ byl provázen formativními zážitky, ale zčásti také nenaplněnými očekáváními a přísnou disciplínou. Jak již bylo uvedeno, Zahraniční fakulta se snažila, aby si posluchači vytvořili k Československu pozitivní vztah a za tím účelem připravovala kulturní a společenský program. Nejčastěji šlo o exkurze. Cílem bylo dopřát studentům rozptýlení, ale také je poučit o československé historii a kultuře. Měli se rovněž přesvědčit o modernosti zdravotního a sociálního systému a vůbec o přednostech socialistického zřízení.

Příslušníci kurzu 130 z Alžírsko³⁸ byli po příletu do Prahy podrobeni lékařské prohlídce a strávili týden v hlavním městě. Zúčastnili se zde slavnostní přehlídky k výročí osvobození Československa dne 9. května

1961 a navštívili Hradčany, mauzoleum na Vítkově, obchodní dům Bílá labuť a představení Laterny magiky. Prohlédli si i Lidice a slapskou přehradu. Během výcviku v Brně navštívili Macochu, dvě jednotná zemědělská družstva (JZD) a brněnské Závody Jana Švermy (Zbrojovka Brno). *Sami posluchači během pobytu projevovali zájem hlouběji se seznámit se životem v ČSSR, a i když nedostatek času jim to neumožnil, prohlásili, že skutečnost u nás je úplně jiná, než jak to líčí západní propaganda,* uvedl ve své zprávě velitel Zahraniční fakulty Josef Zuska.³⁹

Přes tyto snahy o rozptýlení se u mnoha kadetů podle zpráv československých představitelů projevil stesk po domově a také špatná morálka. Angolští posluchači si navzdory exkurzím, sportovním akcím i tanečním hodinám stýskali a byli nespokojeni s nezvyklou stravou.⁴⁰ Ugandané byli roztrpčeni, když jim ani po čtvrt roce nepřišly slíbené ugandské časopisy, vlajky a desky s hymnou a *nejraději by se vrátili domů, ačkoli se jim u nás líbí a s výcvikem jsou spokojeni.*⁴¹ Silné malomyslnosti propadal jihoafrický student Samuel Dube, synovec významného protirežimního aktivisty a jedné z nejnámějšších osobností ANC Waltera Sisulu. Dube se proti pravidlům stýkal se Syřany a Afghánci z jiných kurzů, udržoval styky s civilisty (údajně navázal vztah s jistou Čechoangličankou a navštěvoval

33 Tamtéž, Kontrola kursu K137, 3. 9. 1964.

34 VÚA - VHA, f. MNO 1966, k. 245, Zpráva pro ÚV KSČ o rozvojových zemích, 16. 3. 1966.

35 RICHTEROVA, Daniela - PEŠTA, Mikuláš - TELEPNEVA, Natalia: *Banking on Military Assistance. Czechoslovakia's Struggle for Influence and Profit in the Third World, 1955-1968.*

36 VÚA - VHA, f. MNO 1970, k. 254, V. Valeš - vláda ČSSR, Zpráva k návrhu Zásad pro uskutečňování zahraničního obchodu se speciálním materiálem a pro pojednávání a schvalování obchodních jednání o jeho dodávkách, 18. 6. 1968.

37 Jednalo se například o u kurzy pro Etiopii nebo pro Mosambik v osmdesátých letech. *Vojenský ústřední archiv - Správní archiv AČR Olomouc*, f. VAAZ, k. 438, Dohoda o spolupráci při technickém studiu pro příslušníky mozambických ozbrojených sil ve VAAZ v ČSSR, 21. 12. 1984 a tamtéž, Dohoda o spolupráci při technickém studiu pro příslušníky ozbrojených sil Socialistické Etiopie ve VAAZ v ČSSR, červenec 1984 (blíže nedatováno).

38 V dokumentech je kurz označován jako Maroko, ale se vši pravděpodobností se jedná o již zmíněný kurz pro Alžírany kryté marockými identitami.

39 VÚA - VHA, f. MNO 1961, k. 454, Zpráva Josefa Zusky o průběhu akce 130, 15. 6. 1961.

40 Tamtéž, f. MNO 1963, k. 362, Technická pomoc národně osvobozenkému hnutí v Angole - MPLA. Akce 133 (Guinea) (nedatováno).

41 VÚA - VHA, f. MNO 1965, k. 232, Informační zpráva o pohovoru s posluchači A-142 v Přerově, 9. 9. 1965.

řecké rodiny v Brně) a několikrát se dekonspiroval.⁴² Otevřeně hovořil o tom, že se již nechce angažovat v boji, že by se rád dostal do Londýna a začal studovat nějaký civilní obor. Morálku Jihoafričanů navíc těžce poznamenalo zjištění, že je pro ně velmi obtížné dostat se z Československa pryč. První dva kadeti, kteří se měli vrátit do své domoviny, byli při přestupu v Londýně odhaleni a navraceni zpět do Prahy.⁴³ Jejich pobyt se prodlužoval na neurčito a panovaly obavy, že i když se československým úřadům podaří najít cestu, kterou by byli dopraveni do vlasti, budou po návratu okamžitě zatčeni. Špatnou morálkou a nejistotou byla posléze nakažena celá jihoafrická skupina, obávající se o osudy rodin v době své nepřítomnosti. Vedoucí kurzu major Rudolf Forstinger, který tajně kontroloval korespondenci posluchačů, zjistil, že jim příbuzní doporučovali, aby utekli do Indie a do Jižní Afriky se nevraceli. Když se podařilo zpáteční cestu dojednat, posluchači žádali, aby měli při přestupech v Římě nebo v Káhiře pauzu na prohlídku města, a předpokládalo se, že hodlají právě tuto šanci využít k útěku. Bohužel v dokumentaci není zmíněno, jak tato kauza dopadla.⁴⁴

Nároky na africké posluchače VAAZ a jiných vysokých škol (např. University 17. listopadu, která byla založena pro výuku cizinců⁴⁵) byly rozdílné. Na brněnské akademii byla vyžadována vojenská disciplína. Pla-

til zde například zákaz vycházení po večerce nebo pití alkoholu. Jak dotvrzují archivní dokumenty, prohršky proti tomuto řádu nebyly u afrických (ani jiných) posluchačů nikterak výjimečné. Nekázeň zpočátku komplikovala výcvik Alžírčanů, z nichž dva byli dokonce odesláni zpět do vlasti. Nakonec však bylo *období lenosti, neodpovědnosti a různých projevů neubědomělosti překonáno*.⁴⁶ Podobné nepřístojnosti provázely zmíněný kurz pro Jihoafričany z organizace Kopí národa, narušený špatnou morálkou. Průběžná zpráva o kurzu říká, že jeho posluchači konzumují ve velkém množství alkohol a na denním pořádku je odmouvaní a nedovolené opouštění objektu.⁴⁷

Patrně nejproblematičtějším frekventantem kurzu byl kadet Mohamed Ali, jenž prý hned od příjezdu rozvrátil skupinu. Byl to muslim indického původu se silným antikoloniálním cítěním, ale podle zpráv jeho nadřízených měl stejně negativní postoj i k socialismu. Údajně prohlásil, že *přišel do Československa studovat marxismus, aby mohl účinněji bojovat proti komunismu*.⁴⁸ Československá strana také nelibě nesla jeho náboženské zanícení a považovala jej za fanatika.⁴⁹ Opakovaně se objevovaly stížnosti na jeho nedisciplinovanost a na to, že vyvolává rvačky. K největší výtržnosti došlo o Vánocích roku 1964, které posluchači trávili v hotelu Kosodrevina v Nízkých Tatrách. Ali byl přistižen s nezletilou českoslo-

venskou zaměstnankyní hotelu a v opilosti pak napadl jak provozního hotelu a číšníky, tak i svého velitele majora Forstingera. Do noci se pak měl pohybovat po hotelu, vyhrožovat a ničit majetek. Když následujícího dne Forstinger posluchačům oznámil, že je pobyt v horách kvůli stížnostem ostatních hostů předčasně ukončen, měl Ali vše popřít a prohlásit, že *incident vyvolali Čechoslováci, že to jsou bělošské svině, špinavá československá pakáň atd., která drží pohromadě proti Afričanům*. Krátce nato byl Mohamed Ali z kurzu vyloučen a poslán domů.⁵⁰

Aliho reakce, pokud byla zaznamenána autenticky, byla patrně ovlivněna opilostí a vycházela z jeho celkově nepřátelského postoje, ale přesto se dotkla ožehavého tématu. Rasismus v Československu oficiálně neexistoval; etnická diskriminace byla vyhrazena USA a západoevropským koloniálním státům. Nejnovější historické výzkumy však ukazují, že rasové předsudky se vyskytovaly i v socialistických zemích. Pomineme-li romské etnikum, jehož diskriminace v ČSSR byla systémová, zdůvodňovaná modernizací,⁵¹ byla československá etnická homogenita narušována nejvíce právě v zónách kontaktu se zeměmi globálního jihu, jimiž byly i univerzity. Případům rasismu a jeho projevům v civilním vysokoškolském prostředí již badatelé pozornost částečně věnovali.⁵²

Otázka rasismu na VAAZ je obtížně uchopitelná, jelikož oficiální

42 Tamtéž, f. MNO 1963, k. 362, Informace k posluchači K-141 Samuelu Dube. Příloha, 26. 1. 1964.

43 Tamtéž, Přepis pasové kontroly soudruhů Kadjee a Bhamjee v Londýně, 3. 2. 1962.

44 VÚA - VHA, f. MNO 1963 k. 361, Zpráva o kontrole kurzu 141 (nedatováno).

45 K univerzitě viz HOLEČKOVÁ, Marta E.: *Příběh zapomenuté univerzity. Univerzita 17. listopadu (1961–1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti* a studie též Biafra viděná z Prahy. Několik poznámek k africkým studentům v Praze šedesátých let v tomto čísle revue *Paměť a dějiny*.

46 VÚA - VHA, f. MNO 1963, k. 362, Souhrnná zpráva o poskytování technické pomoci hospodářsky méně vyvinutým zemím za rok 1962 (nedatováno).

47 Tamtéž, k. 361, Zpráva o kontrole kurzu 141 (nedatováno).

48 Tamtéž.

49 VÚA - VHA, f. MNO 1963, k. 361, Další technická pomoc národně-osvobozenkému hnutí Jihoafrické republiky. Příloha, 16. 6. 1964.

50 Tamtéž, f. MNO 1965, k. 232, Návrh na odeslání posluchače Ameen Mohamed Ali K 141 B pro hrubou nekázeň, 11. 1. 1965.

51 Různé praxe politiky vůči Romům v padesátých letech popsal SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Antikomplex, Praha 2011, s. 237–285.

52 Např. STEJSKALOVÁ, Tereza: Studenti z třetího světa v Československu. Paradox rasismu v socialistické společnosti a jeho reflexe ve

dokumenty zachycují pouze vyjádření jedné strany. Přesto si však lze z řeči archivních pramenů určitý obrázek vytvořit. Bylo zaznamenáno, že kromě Aliho se i několik dalších posluchačů vyjádřilo v tom smyslu, že v Československu přetrvává rasová diskriminace. Zahraniční fakulta se ovšem jejich nespokojeností nezabývala s tím, že jde o „rasovou přecitlivělost“.⁵³ Její představitelé si sice rasových otázek všímali, nešlo však o kritickou reflexi soudobého diskurzu – hodnotily se pouze projevy rasismu u posluchačů. U Angolanů i Keňanů údajně přežívaly rasové předsudky vůči studentům z jiných zemí. U Keňanů se měly objevovat projevy rasové nesnášenlivosti vůči civilním zaměstnancům v kuchyni a v nemocnici.⁵⁴ Příslušníci VAAZ si obzvláště všímali určité rivality mezi skupinou Jihoafricanů a Keňanů, které byly na Zahraniční fakultě školeny souběžně. Byla zaznamenána určitá *averse*, kterou posluchači JAR chovají vůči kursu 137, protože dali několikrát najevo, že jsou inteligentnější a schopnější než kurs Keňců a že v žádném případě se nesmí náplň jejich výuky ztotožňovat.⁵⁵ Organizaci Kopí národa major Forstinger ve své zprávě pochválil, že je na tamější poměry pokroková a komunisticky zbarvená. [...] V jejich řadách jsou pokrokoví lidé bez rozdílu pleti – bílí, černí, míšenci i Indové. Přesto sám navázal předsudečnou úvahou: *Indové zřejmě sehrají důležitou roli v procesu osvobození země a rovněž tak při stabilizaci porevolučních poměrů. Hlavními důvody pro*

Výdej ústroje zahraničním studentům na VAAZ Foto: archiv Milana Vyhliďala

tuto jejich úlohu je skutečnost, že nejsou v očích černého obyvatelstva tak zkompromitováni jako bílí, a na druhé straně i proto, že pravděpodobně nemůže dojít k jejich uklouznutí na platformu nějakého divokého afrického nacionalismu.⁵⁶ U každého posluchače z Jižní Afriky pak bylo uvedeno, do jaké rasové kategorie spadá a co z toho poplyne. Sami příslušníci Zahraniční fakulty prokazovali, že jsou zatíženi rasistickými stereotypy či trpí neinformovaností, když tvrdili, že někteří afričtí nacionalisté, především příslušníci PAC [Panafričtý kongres]⁵⁷, hlásají nutnost vyvraždit všechny bělochy, ať už Bury nebo Angličany.⁵⁸

Závěr

Na výcvik afrických studentů na československých vojenských školách nepohlíželi všichni aktéři stejně. Zatímco ministerstvo národní obrany a československá armáda se snažily

skrze kvalitní přípravu propagovat dobré jméno československého vojenství, vědy a socialistické společnosti ve světě, ministerstvo zahraničního obchodu a jemu podřízené podniky kladly důraz na finanční stránku a výnosnost. Argumentace ohledně celého československého programu vojenské „technické pomoci“ třetímu světu tak oscilovala mezi důrazem na profitabilitu vojenského vzdělávání, na solidaritu s rozvojovými zeměmi či na politickou stránku výcviku, tedy na upevňování československého vlivu ve světě. I když v některých případech se tyto argumenty mohly propojit a podpořit, v jiných se střetávaly, což se dokonce projevovalo na kvalitě výcviku.

Pokud jde o každodenní život na fakultě, byly velké rozdíly například mezi egyptskými vědeckými aspiranty, kteří strávili v zemi několik let a směli si přivést své rodiny, a frekventanty krátkých výcvikových kurzů. Zejména posluchači „politických“ dotovaných kurzů (Angolané, Keňané, Jihoafricané) měli kvůli nízkému kapesnému a obecně malé váze, kterou fakulta jejich výcviku přikládala, obtížnější život a větší tendenci dopouštět se kázeňských deliktů. Špatná morálka některých afrických studentů byla zapříčiněna i odlišným očekáváním od kurzů či organizačními nedostatky (na domácí i na československé straně). Navíc mohla být ovlivněna i rasovými předsudky a stereotypy v myšlení instruktorů a ostatních posluchačů. pd

filmu. In: TÁŽ (ed.): *Filmaři všech zemí, spojte se! Zapomenutý internacionalismus, československý film a třetí svět*, s. 25–36; HOLEČKOVÁ, Marta E.: *Příběh zapomenuté univerzity. Univerzita 17. listopadu (1961–1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti*. Studie o NDR, která se dá vztáhnout i k ČSSR, viz PUGACH, Sarah: *African Students and the Politics of Race and Gender in the German Democratic Republic*. In: SLOBODIAN, Quinn (ed.): *Comrades of Colour East Germany in the Cold War World*, s. 131–56.

53 VÚA - VHA, f. MNO 1963, k. 362, Zhodnocení činnosti za rok 1964 v akcích 137 a 144, 10. 12. 1964.

54 Tamtéž, Kontrola kursu K137, 3. 9. 1964.

55 VÚA - VHA, f. MNO 1963, k. 361, Zpráva o kontrole kursu 141 (nedatováno).

56 Tamtéž, Zpráva majora Forstingera Rudolfa, ZF/VAAZ, 24. 3. 1963.

57 Panafričtý kongres (Pan-Africanist Congress) bylo radikální hnutí, které se v roce 1959 odštěpilo od ANC.

58 VÚA - VHA, f. MNO 1963, k. 361, Další technická pomoc národně-osvobozeneckému hnutí Jihoafrické republiky. Příloha, 16. 6. 1964.